

چالش‌های محیطی ایران و دبیران جغرافیا

طبیعی کشورند که هر از گاهی پهنه‌ای از سرزمین ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهند و خسارت‌های جبران‌ناپذیر انسانی و زیان‌های اقتصادی فراوان به دنبال دارند (مثل سیلاب‌های بهاری سال ۱۳۹۸ که استان‌های متعددی از شمال تا جنوب و غرب کشور را تحت تأثیر قرار داد).

چنان که ذکر شد برخی از این چالش‌های محیطی حاصل برآیند برخی عوامل طبیعی و انسانی هستند. سیلاب‌های فوق‌الذکر از جمله این چالش‌ها هستند. عوامل آب و هوایی (جوی)، به ریزش‌های شدید در زمان کوتاه انجام‌دند و آب در زمین‌هایی که توانایی جذب آن‌ها را نداشتند به شکل رودها و پهنه‌های سیلابی به جریان افتاد. ورود انسان به حریم رودها و ساخت و ساز در آن‌ها ظرفیت حمل‌آب‌ها را کاهش داد و در نتیجه رودها از بستر طبیعی و طبعی خود که مورد تجاوز انسان قرار گرفته بود، خارج شدند و خسارت‌های فراوانی به بار آوردند که هنوز هم مقدار دقیق آن‌ها را نمی‌توان مشخص کرد.

حال این سؤال مطرح است که برای تعدیل یا سازگار شدن با این چالش‌های محیطی، دبیران جغرافیا چه می‌توانند انجام دهند؟ برای پاسخ‌گویی به این سؤال باید سؤال دیگری مطرح کرد: «دبیران جغرافیا در جریان بروز چالش‌های محیطی با چه سؤالاتی از سوی دانش‌آموزان خود روبه‌رو می‌شوند؟» اگر قدری به سؤالات دانش‌آموزان دقت کنیم و سؤالات آنان را دسته‌بندی کنیم، در می‌یابیم که این سؤالات معمولاً به موارد زیر محدود می‌شوند (فرض کنید چالش موردنظر سیل باشد):

- چه عواملی باعث بروز سیلاب شده‌اند؟
- چه مکان‌هایی (محیط‌های جغرافیایی) تحت تأثیر قرار گرفته‌اند؟
- سیلاب چگونه عمل کرده و ساز و کار آن چیست؟
- انسان در بروز یا تشدید سیلاب چه نقشی بر عهده دارد؟
- چه راهکارهایی برای کنترل سیلاب یا جلوگیری از سیلاب‌های بعدی می‌توان ارائه کرد؟

دبیران جغرافیا به‌خوبی می‌توانند به سؤالات مطرح شده از سوی دانش‌آموزان پاسخ دهند. به‌ویژه با توجه به رشته یا گرایشی که از آن فارغ‌التحصیل شده‌اند می‌توانند با عمق و غنای متفاوتی به سؤالات پاسخ دهند. حال این سؤالات ممکن است به جای سیلاب دربارهٔ فرونشست زمین یا زمین‌لرزه یا زمین‌لغزش یا بروز توفان گرد و غبار باشد.

توجهی مختصر به ماهیت سؤالات نشان می‌دهد که جغرافی دانان نه تنها به مطالعهٔ مواردی مشغول‌اند که پاسخ‌گوی این سؤالات است، بلکه دربارهٔ سؤال آخر، یعنی راهکارهای جلوگیری از بروز چالش محیطی مورد نظر نیز دقت بسیار به خرج داده‌اند و با استفاده از دانش خود و بهره‌گیری از یافته‌های رشته‌های علمی دیگر در صدد پاسخ‌گویی به این سؤال هستند. مسلماً نوع چالش‌های محیطی در محیط‌های جغرافیایی متفاوت ایران با یکدیگر فرق دارند و دبیران جغرافیا باید برای کسب آمادگی برای پاسخ‌گویی به این سؤالات در آینده به دانش و مهارت‌های خود دربارهٔ چالش‌های محیطی در مکان جغرافیایی محل تدریس خود مسلط شوند و بر غنای آن‌ها بیفزایند.

دبیران جغرافیای کشور که دانش‌آموختگان رشته‌های گوناگون علوم جغرافیایی هستند، برحسب شاخه‌های تخصصی جغرافیا که در آن تحصیل کرده‌اند با برخی از چالش‌های محیطی ایران آشنایی دارند. البته در این زمینه، دانش‌آموختگان رشته‌های مرتبط با جغرافیای طبیعی شاید بیش از دیگر رشته‌های جغرافیا مثل جغرافیای سیاسی یا برنامه‌ریزی شهری و روستایی با عمق این چالش‌ها آشنایی داشته و دربارهٔ علل ایجاد این چالش‌ها، نمودهای عینی آن‌ها و راهکارهای اصلاح یا تعدیل این چالش‌ها مطالعات عمیق‌تری انجام داده باشند. به هر حال، در دنیای کنونی با چالش‌هایی در زمینهٔ محیط طبیعی روبه‌رو هستیم که برخی از عوامل ایجاد آن‌ها منطقه‌ای (یا درونی) و برخی غیر منطقه‌ای (یا بیرونی) هستند. گاه چالش مورد نظر نیز می‌تواند ترکیبی از عوامل منطقه‌ای و غیرمنطقه‌ای باشد، مثل هجوم ریزگردها یا بروز سیلاب‌ها که در سال‌های اخیر بخش‌های عمده‌ای از کشور، از شمال تا جنوب و شرق و غرب این سرزمین را تحت تأثیر قرار داده‌اند.

چالش‌های محیطی ایران تنها به وسیلهٔ عوامل طبیعی ایجاد نمی‌شوند. گاه بروز چالش، طبیعی است و عوامل انسانی تشدیدکنندهٔ آن‌ها هستند و گاه برعکس، رفتارهای نابخردانهٔ انسان می‌تواند کلید یک چالش را بزند و بعد طبیعت دچار تغییرات اساسی شود که دوباره بازگرداندن آن، به سرمایه‌های عظیم، وقت زیاد، نیروی انسانی متخصص و... نیازمند باشد، مثل تغییرات محیط طبیعی دریاچهٔ ارومیه و پیرامون. تعیین سهم هر یک از این عوامل در بروز چالش محیطی موردنظر و عوامل دخیل در آن از جمله وظایف متخصصان جغرافیایی طبیعی در شاخه‌های آب و هواشناسی، ژئومورفولوژی، جغرافیای زیستی و هیدرولوژی جغرافیایی است. با تشخیص عوامل می‌توان در جهت تعدیل یا اصلاح آن‌ها قدم برداشت یا به عبارت دیگر با شناسایی عوامل ایجاد مسئله می‌توان به حل مسئله پرداخت.

برخی چالش‌های کنونی محیطی ایران عبارت‌اند از: چالش‌های آب و هوایی (طوفان گرد و غبار، رگبارهای سریع باران، سرمازدگی و یخ‌بندان، توانایی‌های شدید همراه با بارش‌های تندی، خشک‌سالی‌ها، ترسالی‌های پیش‌بینی نشده و...). برخی چالش‌های ژئومورفیک محیط طبیعی ایران عبارت‌اند از: حرکت‌های دامنه‌ای و سقوط سنگ و خزش خاک، فرسایش خاک‌ها، فرونشست زمین که در بسیاری از دشت‌های ایران و مناطق شهری و روستایی محسوس است و خطری بالقوه به شمار می‌آید. در زمینهٔ چالش‌های محیطی در بخش زیستی می‌توان به کاهش تنوع زیستی کشور از جنبهٔ گیاهی و جانوری، کاهش سطوح جنگلی، کاهش کارآمدی و بهره‌وری مراتع کشور بر اثر چرای بی‌رویه و بیش از ظرفیت دام‌ها، کاهش تنوع گیاهی به علت بهره‌برداری محاسبه نشده و بی‌ضابطه از گیاهان دارویی، کاهش تنوع جانداران مختلف در عرصهٔ بیوم‌های گوناگون کشور به علت شکار و تغییر شرایط محیط زیستی جانداران و امثال آن‌ها اشاره کرد. سیلاب‌ها از جمله چالش‌های محیطی